

Úgy kell puskázni, hogy a tanár ne vegye észre - Okos-e megoldani okosba?

Virágh Enikő, 2019.április

A bliccelés elfogadott, az árulkodás csúnya dolog Magyarországon. Miért vagyunk ilyenek? Hogyan lehetne elérni, hogy a szabályok legyenek értünk és ne mi ellenük?

Van-e valami a magyar kultúrában, ami megmagyarázza, hogy a legkülönbélebb nemzetiségű diákok közül miért éppen a magyarok azok, akik a legtöbbet csálnak és plagizálnak? - kérdezte jó pár éve egy pszichológiai témájú nemzetközi tudományos konferencián az egyik angliai tudós magyar kollégájától. Az érdeklődő brit tudóst az döbbenette meg igazán, hogy amikor ezek a diákok lebuknak, nem mutatnak semmilyen megbánást, hanem inkább meg vannak sértődve, és a tanárnak vetik a szemére, hogy minek csinál ebből gondot. Ezt a személyes élményt [Fülöp Márta](#) jegyezte le [egyik tanulmányában](#).

Forrás: nlcafe.hu

A fenti történet más szereplőkkel, más környezetben sokaknak ismerős lehet. Gondolhatunk például azokra az esetekre, amikor a buszon, villamoson bliccelő utas sértődéssel vagy támadással reagál, amikor az ellenőr a jegyét kéri. Fel van háborodva, időnként a személyiségi jogait emlegeti, mintha a

világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy ő ingyen utazik. A Kontroll című film is [bemutat](#) egy csokorra valót azokból a változatos kifogásokból, ahogy az egyszeri bliccelő próbál kibújni a büntetés alól. A főszereplő (Csányi Sándor által játszott ellenőr) száját hagyja el az a sokatmondó megállapítás a filmben, hogy „Minket mindenki utál.” A film nyilván sarkít, de az egyértelműnek látszik, hogy az ellenőrök szakmáját nem tartjuk túl nagyra. A [KSH adatai szerint](#) 173 felmért foglalkozás közül a *jegyellenőr / kalauz* a műkörmös és a gyári munkás között a 154. a presztízsrangsorban, a *parkoló ellenőr* a 159. A parkoló ellenőr ezen kívül a 8. társadalmilag legkevésbé hasznosnak tartott munka a listából.

Forrás: magyar.film.hu

Hasonló a helyzet az adócsalás és az adóhatóság megítélésében. Ha valaki nem ad számlát, nem fizet ÁFÁ-t, nem jelenti be az ilyen-olyan jövedelmét, afölött a társadalom ma is hajlamos szemet hunyni. Bocsánatos bűn, ha valaki lóg a villamoson, vagyis bliccel, ha tisztességtelen eszközökhöz folyamodik dolgozatírás közben, vagyis puskázik. Maga a bliccelés és puskázás szó is mennyivel ártatlanabbnak, súlytalanabbnak hangzik, mint mondjuk az, hogy „csalás”. De vajon miért van ez így? Miért nem ítéljük el a szabályok megszegését, puskázást, bliccelést, adócsalást, hálapénz adást és elfogadást? Miért kacsintunk, ha azt halljuk, semmi gond, „megoldjuk okosba”? Tényleg van valami a magyar kultúrában, ami mindezt elfogadottá teszi?

Forrás: saját összeállítás

Nincsenek szabályok

Egy 33 nemzetet felölelő, összehasonlító szociálpszichológiai kutatás azt vizsgálta, mennyire kötött illetve laza a különböző nemzetek társadalmának szövete. Az első eredményeket 2011-ben [publikálták](#). A tanulmány egyik fontos megállapítása, hogy egyik véglet sem ideális: a túl szorosan kötött társadalmakban a normák túl szigorúan szabályozzák az életet. A szabályok betartása nem is lehet kérdés, ezzel párhuzamosan a személyes szabadság foka alacsonyabb. A skála ezen végén több a diktatórikus, autokratikus berendezkedésű ország, a sort Pakisztán, Malajzia és India vezeti.

A túlságosan laza szövésű társadalom azonban szintén nem az édenkert maga: nincsenek vagy nagyon gyengék a normák, amik szabályoznák az együttélést, a társadalom ezért széteső, széttartó. Magyarország ebben a felmérésben Ukrajna és Észtország után a 3. leglazább kultúrának bizonyult. [Magyarország esetében](#) ez a lazaság leginkább azt jelenti, hogy az emberek úgy érzik, mindenki ott szegi meg a szabályokat, ahol tudja.

Ez pedig ördögi kör: ha van pár potyautas szabályszegő, a többiek is követik a mintát, hiszen aki nem teszi, rosszul jár, balek lesz. Ez persze elképesztő módon destruktív a társadalomra. (Ennek játékelméleti hátteréről [itt](#) írtunk.) A bliccelő utazását a nap végén azok fizetik ki, akik vesznek jegyet.

Ha sokan lógnak a buszon, akkor felmegy a buszjegy ára, hiszen sokkal kevesebb ember finanszírozza meg ugyanazt a költséget. De miért fizetnének ők a jegyért, ha úgy érzik, hogy senki sem fizet? Ha senki nem fog fizetni, akkor viszont csődbe megy és megszűnik a tömegközlekedés, vagy az állam állja a költségeket - az úgy-ahogy beszedett adókból. Hasonlóképpen: ha a vállalkozások többsége nem ad számlát, akkor az, aki mégis ad, versenyhátrányba kerül, hiszen sokkal magasabb árat kénytelen adni (vagy jóval alacsonyabb profitra tesz szert). Itt is kialakul az ördögi kör, a végén (feltéve, hogy nem vállalják elegendően a balek szerepét) egyszerre magas az adókulcs, alacsony az állami bevétel és retteg mindenki az adóhatóságtól.

Az Összkép a magyar társadalom és gazdaság működéséről szóló elemzések magazinja. [Iratkozz fel hírlevelünkre](#), [kövess minket](#), ha szeretnéd mélyebben megérteni, hogyan működik Magyarország.

Végső soron a szabályszegés lesz a norma, ami generációról generációra öröklődik. Fülöp Márta már említett [tanulmányában](#) egy érdekes összehasonlító kutatásról ír, amit angol, magyar és szlovén iskolákban végeztek. A magyar iskolában azt találták, hogy a tanár dolgozatíráskor csak azt vette csalásnak, amit ő vett észre. Ha valamelyik gyerek jelentette egy másik gyerek csalását, arra a tanár részéről „Ne árulkodj!” volt a reakció, a csalás pedig büntetlenül maradt. Mivel a tanár a közösség kontrollját nem fogadta el, csak saját magára támaszkodhatott. Ő viszont nyilvánvalóan nem tudta fülön csípni az összes puskázót. Sőt, ami azt illeti, csak a csalások töredékét (50-ből 5-öt) vette észre, a csalók többsége így megúszta a dolgot. Mindennek a következménye az lett, hogy azok értek el jobb eredményt, akik puskáztak. A gyerekek pedig nem azt tanulták meg, hogy puskázni nem szabad, hanem azt, hogy *úgy kell puskázni, hogy a tanár ne vegye észre*. Ettől bizonyára nem független, hogy a kutatásban részt vevő magyar iskolákban a puskázás hatalmas méreteket öltött. Ezzel szemben a vizsgált angol és szlovén iskolákban a jelenség jószereivel ismeretlen volt, a gyerekek a saját tudásukra támaszkodtak dolgozatírás közben.

Miért az az áruló, aki szól?

Ha nincsenek normák, amikhez tartjuk magunkat, ha a szabályok betartását a közösség nem kéri számon, vagy megbélyegzi azt, aki mégis megpróbálja, oda jutunk, hogy a normaszegés lesz a norma. Aki úgy tudja áthágni a szabályokat, hogy ne bukjon le, az lesz a sikeres, az „ügyes ember”. De miért állunk így a szabályokhoz, miért utáljuk az ellenőröket, miért az az áruló, aki szól?

A szabályszegés a körülményekre adott racionális válasz is lehet

Sok olyan időszak volt a történelmünk során, amikor sem a vezetés, sem a szabályok nem voltak a barátaink. A fenti eszmefuttatásban alapnak vettem, hogy a szabályszegés végső soron destruktív a társadalomra nézve, de valójában mindenekelőtt azt a kérdést kell feltenni, hogy tulajdonképpen kinek az érdekeit szolgálják a szabályok, illetve a vezetés, aki a szabályokat hozta? Ha a szabályok elnyomók, igazságtalanok vagy erkölcstelenek, a szabályszegés a túlélés, vagy a szolidaritás, az ellenállás eszköze is lehet.

Forrás: munkataborok.hu

Egy [korábbi cikkben](#) mi is írtunk Albánia és a holokauszt esetéről. A zsidók Albániában a társadalom kollektív ellenállásának eredményeképpen menekültek meg. Úgy is mondhatjuk, hogy azért, mert senki sem tartotta be az (elnyomó hatalom által hozott, erkölcstelen és semmiképpen sem a társadalom érdekeit szolgáló) szabályokat.

A másik eset, hogy a szabályokkal elméletben semmi baj nincs, a baj inkább a vezetéssel, a szabályokat hozó és azok betartásának ellenőrzéséért felelős intézményekkel van. A kérdés ezúttal az, hogy maga a vezetés betartja-e a szabályokat, illetve hogyan látja ezt a társadalom? Ha az emberek azt gondolják, hogy a vezetés vizet prédikál és bort iszik, a bizalom megrendül. Hiába igazolhatók a szabályok elméletben, nem fogják betartani őket a gyakorlatban. Hiába tudja mindenki, hogy befizetett adók nélkül nem képes működni semmilyen államapparátus, nem lennének sem utak,

sem iskolák, sem közvilágítás, kevésbé hajlamos az ember olyan zsákba pénzt pakolni, amiről tudni véli, hogy alul lyukas.

A szabályszegés racionális, sokszor akár morális szempontból is jó választás lehet, amikor a társadalom nem azonosul a hivatalos előírásokkal. Ha a szabályok erkölcstelenek vagy igazságtalanok, vagy amikor álszentek és korruptak az intézmények, a szabályszegő meg is dicsőülhet, hiszen kisemberként sikerült kijátszania a rendszert, aki pedig ezt esetleg jelenti, az egyértelműen árulónak, spiclinek minősül. Ki gondolná pozitív szereplőnek például azt, aki a kommunizmus idején az állambiztonságnak jelentett?

Kiskapuk kultúrája

A probléma csak az, hogy a szabályszegés előbb-utóbb beépül a kultúrába. Egy idő után nem azért oldjuk meg okosba, mert tényleg ez lenne az egyetlen járható út. Inkább azért, mert így egyrészt többre jutunk, másrészt semmilyen komoly szankcióra nem számíthatunk, ha megtesszük. Ha nem tesszük meg, és tisztességesen próbálunk játszani, akkor vagy versenyhátrányba kerülünk, vagy anyagilag rosszabbul járunk. Ráadásul előfordulhat, hogy minket néznek majd strébernek, baleknak, idiótának, esetleg marslakónak. Ha a szabályszegés már a kultúra része, szinte automatikusan történik. Nem mérlegelünk többé, hogy morális szempontból helyesek-e a szabályok, vagy hogy milyen következményekkel jár mindez, egyszerűen csak megtesszük, mert ezt szoktuk meg, ezt csinálja mindenki, ez lett a *norma*.

Minden falu adott határőröket, s minden falunak voltak saját csempészei. Minélfogva csak aziránt volt szükséges intézkedni, hogy amely falu ifjai éppen az őrségen vannak, annak a falunak a vénei járjanak ugyanakkor a csempészhajókkal; ami ismét igen szép családi vonás.

Igaz, hogy vontatóval haladó hajón is lehet csempészni, s ez már en gros üzlet; hanem ez azután többre is kerül, mint atyafiságos jó barátságba, s nem szegény embernek való. Ez már nem só. Dohány és kávé.

Jókai Mór (1872) - Az arany ember

Pedig a szabályok jelentős része nagyon is fontos és igazolható okból születik. A közlekedésben például emberéletekről van szó. [Sítáboroknál](#) túl sokszor fordul elő, hogy a költségeket a buszok sufnituningjával faragják le, ami akár tragédiába is torkollhat. A [veronai](#) buszok katasztrófájáról például kiderült utólag, hogy a balesetben a busz rossz műszaki állapota is szerepet játszhatott, [februárban pedig arról szóltak a hírek](#), hogy hibás műszaki állapotban, nyári gumikkal indultak útnak egy franciaországi sítábor buszai. Bár ebből végül nem lett tragédia, a szabályszegés, a „megoldjuk

okosba, hogy olcsóbb legyen a sítábor” mentalitás ebben az esetben könnyen emberéletekbe kerülhetett volna.

Mit tehetünk?

Megoldás vezetői, állami, intézményi szinten többféle lehet. A leginkább kézenfekvő út a kontroll erősítése és a büntetési tételek emelése. Ezzel vagy a lebukás valószínűsége lesz nagyobb, vagy a lebukás esetén fizetendő költség nő meg. A puskázás valószínűsége csökkenthető úgy is, ha egy tanár helyett tíz tanár pásztázza az osztályt, de úgy is, ha ejnye-bejnye helyett egyes jár érte. Ha a bliccelő mindenhol ellenőrökkel találkozik, vagy drága büntetéssel néz szembe, ha a sítábor és a busz szervezője akár börtönbe is kerülhet egy ilyen eset után, valószínűleg jobban meggondolja, hogy megéri-e megszegni a szabályokat. A zéró tolerancia 2008-as bevezetése óta például csökkent az ittasan vezetők száma, és az [ittasan okozott személyi sérülései közúti balesetek száma](#) is.

Ugyancsak működőképes lehet a tisztességes magatartásuk erkölcsi vagy valós jutalmazása. Ilyen például, ha valakivel jó ideje nem volt gond, akkor elnézőbb vele az állam képviselője. Hasonlóan fontos az életszerű – betartható, érthető és kikényszeríthető szabályok kialakítása, és az intézményekbe vetett bizalom erősítése, a szabályok következetes (mindenkire, a hatalom képviselőire is vonatkozó) érvényesítése révén.

Az egyes embereknek pedig abban van mozgástere, hogy ők maguk hogyan viszonyulnak a szabályokhoz. Hogyan nevelik a gyerekeiket, és hogyan állnak hozzá a szabályszegéshez magához, a szabályszegőhöz, az ellenőrhöz vagy a „feljelentőhöz”. Érdemes feltenni a kérdést, hogy hasonló helyzetekben kit kiáltunk ki bűnösnek? Kit baleknak? Kit sikeresnek? Kit árulónak? Röviden: ki mellé állunk gondolatban, és miért? Ehhez azonban legelőször is tisztázni kell magunkban, hogy értünk, vagy ellenünk vannak a kérdéses szabályok.